

IUS MATRIMONIALE

Ze studiów nad kościelnym prawem małżeńskim

(pod redakcją ks. Wojciecha Góralskiego)

TOM V

LUBLIN 1994

Nihil obstat
Ks. dr Sławomir Nasiorowski

Imprimatur
Ks. Ireneusz Kaczorek
Wikariusz Generalny

Płock, 13.01.1994 r.
Nr 63/94

Redaktor techniczny
mgr Wiesław Kowalski

ZASADY INTERPRETACJI UCHWAŁ SOBORU WATYKAŃSKIEGO II DOTYCZĄCYCH MAŁŻEŃSTWA

Pirzestudiowanie i analiza uchwał Soboru Watykańskiego II, wraz z całą wielotomową dokumentacją prac tego Soboru dotyczącą małżeństwa ¹, uprawniają do podjęcia próby zebrania i przedstawienia zasad, jakie okazują się przydatne w tych analizach i bez których niemożliwa byłaby prawidłowa interpretacja tych źródeł, a zwłaszcza uchwał końcowych Soboru. Refleksje oceniające i konieczne zasady można ująć w trzech kręgach tematycznych : charakter wypowiedzi Soboru, moc zobowiązująca tych wypowiedzi oraz zasady ich interpretacji.

1. Charakter wypowiedzi Soboru

Wypowiedzi Soboru Watykańskiego II o małżeństwie w swojej zasadniczej części zawarte zostały w numerach 47-52 Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes* uchwalonej 7 XII 1965 roku ². Znajdują się one również w innych częściach tej konstytucji (np. nr 87), a także w innych dokumentach soborowych ³. Szczególnie wymienić tu należy Konstytucję dogmatyczną o Kościele *Lumen gentium* (nr 7, 11, 31 i 41); oraz Dekret o apostołstwie świeckich *Apostolicam actuositatem* (nr 11).

Konstytucja *Gaudium et spes*, wbrew użytemu w tytule słowu "duszpasterska" zawiera wiele znaczących wypowiedzi doktrynalnych. Jej prosty i współczesny język ⁴, unikający sformułowań technicznych, jest zrozumiały dla naukowca i człowieka mniej wykształconego. Ta prostota języka konstytucji nie zmniejsza jednak jej głębi i znaczenia doktrynalnego ⁵. To samo należy powiedzieć o rozdziale pierwszym w części drugiej *Konstytucji* (nr 47-52), traktującym o godności małżeństwa i rodziny. Przyjęcie takiego sposobu formułowania treści było jak najbardziej uzasadnione przeznaczeniem konstytucji : jest ona skierowana nie tylko do teologów i kanonistów, lecz do wszystkich wiernych, a nawet do wszystkich ludzi dobrej woli.

W *Gaudium et spes* inny jest sposób wypowiedzania się o ważnych problemach, niż miało to miejsce w dawniejszych dokumentach Kościoła. Nie ma tu licznych potępień błędów teoretycznych i nadużyć faktycznych, lecz przedstawiony został pozytywny wykład nauki katolickiej ⁶. Papież Paweł VI stwierdził, że soborowych wypowiedzi o charakterze pastoralnym nie należy przeciwstawiać wypowiedziom doktrynalnym, gdyż jedno w drugim się zawierają ⁷. Należy też pamiętać, że Sobór nie określił całokształtu nauki katolickiej o

małżeństwie, lecz tylko niektóre jej punkty przedstawił w nowym, jaśniejszym świetle ⁸.

Sposób formułowania treści w dokumentach soborowych, a zwłaszcza w konstytucji *Gaudium et spes* jest wybitnie personalistyczny i egzystencjalny, a nie scholastyczny, jak to miało miejsce w dawniejszych dokumentach Kościoła ⁹. Przy omawianiu poszczególnych zagadnień wychodzi się od kwestii bardziej szczegółowych i dochodzi do sformułowań ogólnych. Można nawet przyjąć, że wykład nauczania Kościoła (także nauczania o małżeństwie) w aspekcie personalistycznym jest największą nowością zawartą w dokumentach Soboru Watykańskiego II ¹¹.

2. Moc zobowiązująca wypowiedzi soborowych

Ponieważ konstytucja *Gaudium et spes* nazwana została "duszpasterską", słusznie rodzi się pytanie, czy i w jakim stopniu sformułowania w niej zawarte mają moc doktrynalną i prawną. To samo pytanie można odnieść także do innych dokumentów soborowych (z wyjątkiem dwu konstytucji, które w swojej nazwie mają określenie "dogmatyczna"). Wydaje się bowiem, iż zobowiązwalności nauki zawartej we wszystkich dokumentach soborowych nie można zakładać a priori, lecz należy ją uzasadnić. Odpowiedź, jakiej postaram się udzielić w stosunku do *Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym*, w sposób analogiczny będzie odnosiła się też do innych dokumentów Soboru Watykańskiego II.

Niektórzy autorzy próbowali odmawiać znaczenia doktrynalnego wypowiedziom *Vaticanum II* ¹². Jednak przeciwko przyjmowaniu takiego stanowiska przemawiają wypowiedzi Jana XXIII przedstawiające zamysł Soboru ¹³ oraz kanonistów interpretujących dokumenty soborowe ¹⁴. Zamierzeniem Soboru było takie dostosowanie nauczania i dyscypliny Kościoła do współczesności, aby jego przepowiadanie mogło być przyjęte przez wielu. Dlatego sformułowania soborowe musiały uwzględniać dwa wymagania: 1) strzec całości depozytu wiary, 2) uwzględniać współczesne warunki życia. Zwołanie Soboru świadczy o tym, że zamierzeniem Kościoła było nie tylko powtórzenie dotychczasowej nauki, lecz jej ponowne zbadanie i posunięcie naprzód, przy dochowaniu wierności Tradycji ¹⁵.

Niektórzy odmawiają konstytucji *Gaudium et spes* charakteru doktrynalnego z tej racji, iż w jej tytule znalazło się słowo "pastoralna". Nie oznacza ono jednak, iż konstytucja nie zawiera nowej nauki Kościoła, a tylko doraźne wskazania praktyczne ¹⁶. Nazwanie tego dokumentu "konstytucją" świadczy o tym, że ma on wielkie znaczenia dla życia Kościoła ¹⁷. Wypowiadane są nawet opinie, że jego znaczenie jest większe niż niektórych innych dokumentów soborowych ¹⁸. Cały Sobór miał charakter pastoralny, co nie przeszkadza, że ustalił on wiele norm doktrynalnych i dyscyplinarnych. Tak w *Gaudium et spes* jak i w innych dokumentach soborowych znajdują się sformułowania doktrynalne o wielkim ciężarze gatunkowym, jak i doraźne wskazania pastoralne. Trzeba je tylko wyróżnić, co nie zawsze jest łatwe.

Należy przypomnieć, że na żadnym etapie przygotowywania i powstawania konstytucji *Gaudium et spes* nie kwestionowano jej doktrynalnego charakteru ¹⁹. Co więcej, rozdział o małżeństwie i rodzinie posiada wyjątkowe znaczenie doktrynalne ²⁰. Już po Soborze Paweł VI jeszcze raz przypomniał, że charakter

pastoralny nie może być przeciwstawny doktrynalnemu ²¹.

Niektórzy przyjmowali wprawdzie istnienie w konstytucji "*Gaudium et spes*" treści doktrynalnych, lecz próbowali wykazać, że nie ma w niej żadnych istotnych nowości; nowość - ich zdaniem - dotyczy nie treści lecz słownictwa ²². Jednak zamierzeniem Soboru była nie tylko kosmetyczna zmiana sformułowań, lecz treściowe dopasowanie nauki Kościoła do wymagań czasów współczesnych. Brak terminów fachowych nie oznacza, że intencją Soboru było tylko "homiletyczne" pouczanie, lecz raczej oznacza, iż Sobór nie zamierzał wdawać się w dyskusje (często niezakończone) na szczegółowe problemy naukowe ²³.

Żaden więc poważny argument nie usprawiedliwia odmawiania konstytucji *Gaudium et spes* i innym dokumentom soborowym znaczenia doktrynalnego. W nauce soborowej zawarte są najważniejsze wytyczne dla nauki i życia Kościoła. Ponieważ wyniki soborów mają dla Kościoła charakter wiążący, można się spodziewać, że znajdują się w nich także teksty normatywne i inne teksty mające znaczenie w kanonistyce ²⁴.

Duszpasterski zamiar i charakter Soboru, a także komunikatywny sposób wystawiania się, nie mogą przesłaniać jego wielokrotnie podkreślanego doktrynalnego znaczenia i zobowiązawalności ²⁵. Wypowiedzi soborowe o małżeństwie mają bez wątpienia także charakter doktrynalny i prawny. Choć wymagają one prawnej konkretyzacji, to jednak należą do tych zasadniczych rozstrzygnięć (i zasad), które powinny wpływać na reformę prawa kościelnego ²⁶.

3. Zasady interpretacji wypowiedzi soborowych

Sobór nie zamierzał dać pełnego wykładu nauki o małżeństwie, lecz zamierzał dać i dał wiele konkretnych odpowiedzi na aktualne problemy życia wiernych i życia całego Kościoła. Odpowiedzi te zawierają bogate treści doktrynalne a czasem treści prawne. Wypowiedzi zawierające treści doktrynalne i prawne dotyczące małżeństwa zawarte zostały w konstytucji *Gaudium et spes* i w innych dokumentach soborowych. Pomimo unikania przez ojców Soboru sformułowań fachowych można i należy te treści wyszukiwać i analizować.

Dokładne odczytanie tekstów soborowych dotyczących małżeństwa a także prześledzenie ich genezy upoważnia do sformułowania pewnych podstawowych zasad interpretacyjnych. Wydaje się, że przy lekturze uchwał soborowych pomocne może być uwzględnianie kilku zasad interpretacyjnych. Jedną z nich jest negatywna, a pozostałe mają charakter pozytywny. Oto one :

1. Analizując uchwały soborowe należy pamiętać, iż pomimo braku w nich sformułowań technicznych zawierają one także treści doktrynalne i prawne, a nie tylko pastoralne ²⁷. Nie należy do tekstów soborowych podchodzić zbyt lekko, jakby nie było w nich poważnych treści doktrynalnych i normatywnych, szukając tych ostatnich tylko w innych dokumentach. Brak w danym tekście soborowym używanych wcześniej określeń technicznych nie świadczy o mniejszym jego ważności lub mniejszym stopniu jego zobowiązawalności, lecz jest skutkiem założenia metodologicznego i wskazuje na konieczność szczególnie uważnej jego interpretacji. Nawet w kwestiach, które przed Soborem wydawały się ostatecznie rozstrzygnięte, zauważyć można nowe interpretacje, naświetlenia lub nowe usystematyzowanie ²⁸.

2. Należy unikać wydawania apriorycznych osądów, nie opartych na

dokładnej analizie tekstów soborowych. Przy odczytywaniu tych tekstów należy strzec się dwu skrajności: interpretacji zacieśniającej, redukującej pewne treści (zwłaszcza nowe koncepcje) i sprowadzającej je do dawnych sformułowań, oraz interpretacji rozszerzającej, "znadującej" w tekście treści, których tam rzeczywiście nie ma²⁹.

3. Odkrywać właściwy sens wypowiedzi, uwzględniając ich kontekst bliższy, dalszy oraz "ducha Soboru":

a) Docierać do właściwego znaczenia wyrażen poprzez odpowiednią ich analizę gramatyczną i logiczną, uwzględniającą kontekst danego zdania, fragmentu i dokumentu.

b) Uwzględniać naukę zawartą w innych dokumentach soborowych oraz w innych wypowiedziach Urzędu Nauczycielskiego Kościoła, gdyż dopiero uwzględnienie wszystkich ważniejszych wypowiedzi na dany temat umożliwi odpowiedzialną interpretację tekstu. Zasada ta wynika szczególnie z faktu, iż Sobór nie przedstawia całokształtu nauczania Kościoła w poruszanych kwestiach.

c) Zgodnie z dyspozycją zawartą w kan. 6 § 2 KPK z 1983 r., przy interpretacji istniejących już wcześniej instytucji prawnych należy uwzględnić także tradycję kanoniczną.

d) Ducha Soboru, a więc myśl i zamiarów ojców soborowych poznać można tylko przy pomocy analizy historii powstawania tekstów soborowych, redakcji kolejnych schematów, dyskusji i poprawek: jakie sformułowania i dlaczego były przyjmowane (czasem nawet nabierały coraz większego znaczenia) a jakie upadały³⁰.

4. Zamierzeniem Soboru było dostosowanie nauczania i dyscypliny Kościoła do potrzeb i mentalności człowieka współczesnego, a nie ich zmiana. Należy więc w dokumentach soborowych szukać nowych sformułowań, nowych wartości i nowych rozwiązań, oraz ustalić ich stosunek do dotychczasowej nauki; aby tym sformułowaniom nie nadawać treści sprzecznej z tradycją Kościoła. Nie można przesadnie akcentować opinii komentatorów - kosztem analizy źródłowych dokumentów Urzędu Nauczycielskiego Kościoła³¹.

5. We wstępie do drugiej części konstytucji *Gaudium et spes* ojcowie soborowi wyraźnie stwierdzają, że problemy współczesnego świata, a wśród nich na pierwszym miejscu problemy małżeństwa i rodziny, należy rozwiązywać "w świetle Ewangelii i ludzkiego doświadczenia", w świetle zasad pochodzących od Chrystusa³². Wszelkie postanowienia i sformułowania soborowe należy zatem odczytywać w duchu wiary oraz posłannictwa Kościoła.

6. Do nowych treści i ujęć należy dopasować lub utworzyć odpowiednią terminologię fachową. Przyjmowane pojęcia winno się dokładnie analizować, aby były one adekwatne i "nieobciążone" niewłaściwymi skojarzeniami³³. W uchwałach soborowych można wyróżniać - po dokładnej analizie tekstu - twierdzenia o fundamentalnym znaczeniu i mniejszej wagi. Zdaniem teologów i kanonistów jest wydobyć, przeanalizować oraz usystematyzować całego nauczania zawartego w dokumentach soborowych³⁴.

8. Wydaje się, iż na sformułowania zawarte w uchwałach soborowych należy już patrzeć w pewnym sensie "historycznie". Jako zawierające w sobie czynnik ludzki wyrażały one tendencje i aspiracje Kościoła lat sześćdziesiątych dwudziestego wieku. Niektóre zagadnienia zostały potem dokładniej rozpracowane w nauczaniu Pawła VI i Jana Pawła II. Sformułowania soborowe nie są więc ostatecznym wyrazem nauczania Kościoła. Dlatego należy je odczytywać w świetle późniejszych sformułowań doktrynalnych i kodeksowych³⁵.

Do uwzględnienia tej zasady interpretacyjnej zobowiązuje także utworzenie przez Pawła VI zaraz po Soborze Papieskiej Komisji do interpretacji uchwał Soboru Watykańskiego II ³⁶.

4. Wnioski

Spory dotyczące interpretacji uchwał Soboru Watykańskiego II pojawiły się wkrótce po zakończeniu obrad soborowych. Były one nieuniknione z kilku powodów. Po pierwsze, nazwy czy określenia dokumentów nie zawsze w pełni odzwierciedlały ich treść i znaczenie. Tak było właśnie z Konstytucją duszpasterską o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*. Po wtóre, egzystencjalna terminologia była w pewnym sensie odejściem od słownictwa wcześniejszych wypowiedzi Urzędu Nauczycielskiego Kościoła, które wyrażane były przeważnie językiem scholastycznym.

Podstawowym dokumentem Soboru Watykańskiego II odnoszącym się do małżeństwa jest niewątpliwie konstytucja *Gaudium et spes*. W niej jak w soczewce skupiają się problemy interpretacyjne związane z wszystkimi dokumentami soborowymi. Najej przykładzie można więc przedstawić problemy i zaproponować pewne zasady interpretacyjne.

Konieczność wypracowania zasad interpretacji uchwał Soboru Watykańskiego II wynika z wielu przesłanek, z których wymienić należy choćby najważniejsze:

1) W tekście *Gaudium et spes* wyraźnie stwierdza się, iż nie przedstawia się w niej całokształtu nauki katolickiej, a tylko pewne jej aktualne aspekty.

2) Paweł VI - jeden z głównych konstruktorów dzieła Soboru - stwierdził, iż uchwał tego zgromadzenia nie należy przeciwstawiać innym wypowiedziom Urzędu Nauczycielskiego Kościoła, a więc należy je w interpretacji uchwał *Vaticanum II* uwzględnić.

3) Do właściwej interpretacji uchwał Soboru Watykańskiego II konieczna jest znajomość genezy poszczególnych sformułowań soborowych, a dokumentacja dotycząca tego procesu nie jest powszechnie dostępna.

4) Wkrótce po Soborze Paweł VI powołał specjalną Komisję do interpretacji uchwał Soboru Watykańskiego II, która rozstrzyga tylko zgłoszone jej najpoważniejsze kwestie, zaś trud codziennej interpretacji wszystkich tekstów soborowych spoczywa na kanonistach i teologach.

Z dokumentacji całego Soboru Watykańskiego II łącznie z jego uchwałami końcowymi oraz z innych wypowiedzi Stolicy Apostolskiej wynika, iż uchwały soborowe zawierają treści doktrynalne i prawne. Odnoszą się ona także do małżeństwa i jego celów. Małżeństwo nie może zatem być dowolnie kształtowane w zakresie obowiązujących w nim praw, gdyż człowiek nie jest kreatorem lecz lektorem praw ustanowionych przez Stwórcę i wpisanych w naturę ludzką.

Uchwały *Vaticanum II* posiadają moc zobowiązującą podobnie jak inne uroczyste wypowiedzi Urzędu Nauczycielskiego Kościoła. Przekazują one wierne tradycji nauczanie Kościoła dostosowane do współczesnej mentalności i potrzeb. Doktrynalny charakter *Gaudium et spes* i innych uchwał soborowych nie sprzeciwia się ich pastoralnemu przeznaczeniu. Ich doktrynalny charakter odnosi się do ich treści, zaś charakter pastoralny odnosi się do ich formy i przeznaczenia.

Aby z dokumentów ujętych w pastoralnym stylu należyście wydobyć treści

doktrynalne i prawne, należy uwzględnić kilka reguł interpretacyjnych. Ponieważ dotąd nie opracowano całościowo takich reguł, użyteczne wydaje się ich sformułowanie w niniejszej rozprawie. Do najważniejszych zaliczyć należy: konieczność dokładnej i bezstronnej analizy badanych sformułowań, uwzględnienie kontekstu bliższego i dalszego, uwzględnienie gramatycznej, logicznej i celowościowej wykładni tekstu, uwzględnienie zamierzenia ("ducha") Soboru, uwzględnienie odpowiednich wypowiedzi Urzędu Nauczycielskiego Kościoła, uwzględnienie historycznego aspektu uchwał soborowych, a także odpowiedzialność w ujmowaniu tych treści w terminy fachowe, w ich ocenie i stosowaniu.

Autor ma świadomość niedoskonałej systematyzacji tych zasad, ale jest to dopiero początek, który może stać się użyteczny dla praktyków, a czynnikiem inspirującym dla kanonistów i teologów. Opracowane zasady interpretacji tekstów soborowych mogą przyczynić się do większej obiektywności i jednolitości interpretacji tekstów soborowych. Zyskać powinna na tym nauka, duszpasterze, wychowawcy i sami małżonkowie, którzy otrzymają głębiej zbadany i bardziej uzasadniony model życia małżeńskiego i rodzinnego.

DIE PRINZIPIEN DER INTERPRETATION DER SCHLUBDOKUMENTE DES 2. VATIKANISCHEN KONZILS BEZÜGLICH DER EHE

(Zusammenfassung)

Das Hauptdokument des 2. Vatikanischen Konzil zur Eheproblematik ist *Gaudium et spes*. In dem Beitrag sind vier Gründe für die Notwendigkeit der Formulierung der Interpretationsregeln des 2. Vaticanums gegeben. Nach ersten zwei Punkte, wo Charakter der Konzilsaussagen und ihre verpflichtende Kraft bezeichnet sind, in drittem Punkt sind sieben Hauptprinzipien der Interpretation der Konzilsaussagen formuliert. Unter anderen sind es folgende: 1) auch in Konzilsaussagen, die keine Fachtermine benützen, die wichtige doktrinelles und normative Inhalte sind; 2) nicht zu enge und nicht zu breite Interpretation unternehmen; 3) in Auslegung der Konzilstexte besonders berücksichtigen: der näheren und weiteren Kontext, kanonistische Tradition, das heißt - andere kirchliche Lehramt Aussagen (can 6 § 2 CIC), Aufgabe der Kirche und des Kirchenrechts, den "*Geist des Konzils*", die Absicht des Konzils die Ehelehre zu erneuern (nicht zu wiederholen und nicht zu ändern), daß die Konzilsaussagen ihre weitere Entwicklung haben.

Przypisy

1. Acta et documenta Concilio Oecumenico Vaticano II apparando. Series II - Praeparatoria. Vol. I-III. Typis Polyglottis Vaticanis 1964-1969; Acta Synodalia Sacrosancti Concilii Oecumenici Vaticani II. Vol. I-IV. Typis Polyglottis Vaticanis 1970-1980; Acta Synodalia Sacrosancti Concilii Oecumenici Vaticani II. Appendix. Typis Polyglottis Vaticanis 1983. Analizy i wnioski wynikające z tej dokumentacji zawarte zostały w pracy: R. S z t y c h m i l e r. Doktryna Soboru Watykańskiego II o celach małżeństwa i jej recepcja w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 roku. Lublin 1993 s. 47- 289.

2. AAS 58:1966 s. 1067-1074.

3. *Lumen gentium*. AAS 57: 1965 s. 9-11, 15-16, 37-38, 45-47; *Apostolicam actuositatem*. AAS 58:1966 s. 847-848. Spośród innych dokumentów soborowych mających znaczenie w tej materii można wymienić: Deklarację *Gravissimum educationis* nr 3, 6-8; Dekret *Presbyterorum ordinis* nr 16; Dekret *Optatam totius* nr 10; Dekret *Orientalium ecclesiarum* nr 18, oraz inne wy-

mienione w przypisie i tej części pracy. Zob. O. F u m a g a l l i C a r u l l i. La disciplina del matrimonio e il magistero conciliare. W: La normativa del nuovo Codice (ed. E.Cappellini). Brescia 1983 s. 201.

4. Język tej konstytucji także w łacińskim oryginale jest jasny i łatwy, stosujący wiele nowych, odpowiadających współczesnemu człowiekowi słów, nie zawierający długich definicji.

5. J. D a w i d. Nuovi aspetti della dottrina ecclesiastica sul matrimonio. Roma 1967 s. 81-88; G. D e R o s a. Dignità del matrimonio e della famiglia. W: La Chiesa e il mondo contemporaneo nel Vaticano II. Torino 1966 s. 751; B. H ä r i n g. Pastorale Konstitution über die Kirche in der Welt von heute. W: Lexikon für Theologie und Kirche. Das Zweite Vatikanische Konzil. Dokumente und Kommentare. T. 3. Freiburg 1968 s. 428-429; V. H e y l e n. La promozione della dignità del matrimonio e della famiglia. W: La Chiesa nel mondo d'oggi. Firenze 1967 s. 351.

6. G. D e R o s a. Dignità del matrimonio e della famiglia. W: La Chiesa e il mondo contemporaneo nel Vaticano II. Torino 1966 s. 751.

7. P a w e ł VI. Allocutio ad eos, qui Conventui International interfuerunt, in urbe Roma favente Pontificia Universitate Gregoriana habito, exeunte saeculo ex quo Facultas Iuris Canonici eodem in Atheneo constituta est AAS 69:1977 s. 209-210.

8. *Gaudium et spes* nr 47.

9. H e y l e n. La promozione s. 353

10. Zob. D a w i d. Nuovi aspetti s. 81; H ä r i n g. Pastorale s. 425.

11. De Rosa. Dignità s. 801. Personalistyczny sposób ujmowania rzeczywistości w dokumentach soborowych uznają nawet ci, którzy nie dopatrują się żadnych nowości treściowych w *Gaudium et spes*. Zob. P. Fedele. L ' "ordinatio ad prolem" e i fini del matrimonio con particolare riferimento alla costituzione "Gaudium et spes" del Concilio Vaticano II. W: "Ephemerides Iuris Canonici" 23:1967 s. 62-124; E. L i o. Natura sacra e ordinatione intrinseca del matrimonio nella dottrina della "Gaudium et spes". Roma 1972 s. 63.

12. Zob. B. H ä r i n g. Neue Wege, neue Ausblicke. W: Die Kirche in der Welt von heute. Untersuchungen und Kommentare zur Pastoralkonstitution "Gaudium et spes" des II. Vatikanischen Konzils. Salzburg 1967 s. 536; V. P l u m i t a l l o. La famiglia nel Concilio Vaticano II e nel Sinodo dei Vescovi del 1980. "Diritto Ecclesiastico" 94:1983 p. 1 s. 467; "La *Gaudium et spes*, essendo una Costituzione definita pastorale, non impegna con suprema autorità, i principi da essa proclamati non possono qualificarsi normativi e conseguentemente non sono immediatamente obbligatori e abrogativi della precedente dottrina".

13. J a n XXIII. Konstytucja apostolska "Humanae salutis" (z 25 XII 1961). AAS 54:1962 s. 5-13; t e n ż e. Przemówienie na otwarcie soboru (11 X 1962) "Gaudet Mater Ecclesiae". AAS 54:1962 s. 786-796.

14. S. D. K o z u l. Evoluzione della dottrina circa l ' essenza del matrimonio dal C.I.C. al Vaticano II. Vicenza 1980s. 259-260; N. L ü d e c k e. Eheschließung als Bund. Würzburg. 1989 s. 692-714.

15. Czym innym jest niezmienny depozyt wiary, a czym innym historyczne formy jego wyrażania. Zob. J a n XXIII. Przemówienie z 11 X 1962. AAS. 54:1962s. 790-792. Wygłoszony tekst tego przemówienia był podobno bardziej radykalny niż zamieszczony w AAS. Zob. G. A l b e r i g o. Formazione, contenuto e fortuna dell ' allocuzione. W: Fede, Tradizione, Profetia. Studi su

Giovanni XXIII e sul Vaticano II. Brescia 1984 s. 210-213. Podobne uwagi oraz wskazania innych przemówień Jana XXIII znaleźć można u N. Lüdecke (Eheschließung s. 695 i 698).

16. J. M a j k a. Wprowadzenie do Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym. W: Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski. Poznań 1968 s. 530-536.

17. Wszystkie cztery konstytucje soborowe mają sens pastoralny, nowy sposób wyrażania się, a ich określenia: "liturgiczna", "dogmatyczna" czy "pastoralna" nie oznaczają różnej mocy obowiązującej lecz różne zakresy tematyczne i treściowe; Konstytucja "pastoralna" odnosi się zatem do zagadnień łączących się z duszpasterstwem, choć zawiera także treści doktrynalne. Nazwanie jej "pastoralną" nie wydaje się najszcześniejsze, gdyż niektórych może mylić. Zob. N. Lüdecke. Eheschließung s. 702-703.

18. N. Lüdecke. Eheschließung s. 701.

19. Projekt Komisji Przygotowawczej dotyczący m.in. małżeństwa nazwany był "konstytucją dogmatyczną" (*Schema constitutionis dogmaticae De castitate, virginitate, matrimonio, familia*). Projekt ten różnił się od tekstu ostatecznego *Gaudium et spes* nie innym zamiarem pouczenia lub zobowiązawalności lecz innym sposobem wyrażania nauki.

20. B. H ä r i n g. Marriage and the Family. W: J.H. M i l l e r (ed.). Vatican II. An Interfaith Appraisal. International Theological Conference. University of Notre Dame: March 20-26 1966. London 1966 s. 439;

L ü d e c k e. Eheschließung s. 708.

21. AAS 69:1977 s. 209-210.

22. M. L e f e b v r e. Ich klage das Konzil an! Martigny ² 1977 s. 21.

23. L ü d e c k e. Eheschließung s. 711-712. Jednym z takich problemów jest określenie hierarchizacji celów małżeństwa.

24. W. K a s p e r. Die bleibende Herausforderung durch das II Vatikanische Konzil. Zur Hermeneutik der Konzilsaussagen. W: G.W. H u n o l d, W. K o r f f (Hrsg.). Die Welt für morgen. Ethische Herausforderungen im Anspruch der Zukunft. München 1986 s. 415; O. F u m a g a l l i C a r u l l i. Intelletto e volontà nel consenso matrimoniale in diritto canonico. Milano 1974 s. 209-210.

25. L ü d e c k e. Eheschließung s. 712

26. P a w e l VI. Przemówienie z 20 XI 1965 r. AAS 57:1965 s. 988; P. F e l i c i. De opere Codicis Iuris Canonici recognoscendi "Communicaciones" 6:1974 s. 157:

"Post celebratum Concilium non solum oportet leges edere ad renovandum Codicem Iuris Canonici anno 1918 (quod saepe postulatum fuit ante ipsum Concilium), sed omnino necessarium est *recognoscere ius*, sensu plenissimo huius sermonis latini sententiae: id est recognoscere normas, eas componendo cum novo spiritu Concilii, quod indolem pastoraalem habuit";

W. B e r t r a m s. Die Bedeutung des 2. Vatikanischen Konzils für das Kirchenrecht.

"Österreichisches Archiv für Kirchenrecht" 23 :1972 s. 128; J. W e b e r. "Erfüllungsunvermögen" in der Rechtsprechung der Sacra Romana Rota. Ursprung und Entwicklung eines neuen Ehenichtigkeitsgrundes in der katholischen Kirche. Regensburg 1983 s. 19-20.

27. Zob. H. S c h m i t z. Der Codex Iuris Canonici von 1983. W: Handbuch des katholischen Kirchenrechts. Regensburg 1983 s. 36-37

28. Por. Plumitallo. La famiglia s. 464-465.

29. Por. Lüdecke. Eheschließung s. 738.

30. Zob. K. Wojtyła. Vaticanum II a praca teologów. "Collectanea theologica" 36:1966 s. 12-13; t e n ż e. Wstęp ogólny. W: Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski. Poznań 1968 s. 10-21; W. Schullz. Der "Geist des Konzils" als Interpretationsmaxime der kanonischen Rechtsordnung? "Apolinaris" 55:1982 s. 449-460.

31. Niektórzy (np. Lüdecke), przesadnie akcentują wypowiedzi teologów i kanonistów, a mniej konfrontują swoje tezy z nauką zawartą w dokumentach Urzędu Nauczycielskiego Kościoła.

32. *Gaudium et spes* nr 46. Niektórzy bardzo eksponują także potrzebę szczególnego uwzględniania pierwszej części konstytucji, powołując się zwłaszcza na wypowiedzi o godności osoby ludzkiej. Zob. Lüdecke. Eheschließung s. 725-735 i 741-742. Jednak wydaje się, że może to być optyka zbyt jednostronna a nawet fałszywa. Nie człowiek sam w sobie jest bowiem absolutnym centrum i celem działania Kościoła, lecz zbawienie człowieka, czyli realizowanie przez niego Bożego planu zbawienia. W działaniu Kościoła poszczególnych chrześcijan nie można oczywiście nie dostrzegać wolności i godności człowieka, ale nie może to być także gloryfikacja swawoli, jakiś fałszywy humanizm naturalny, bez odniesienia do Boga.

33. U. Navarrete. Structura iuridica matrimonii secundum Concilium Vaticanum II. Momentum iuridicum amoris coniugalis. Roma /1969/ s. 17. Same sformułowania i treść wyrażen, a nie nazwa dokumentu, decydują o tym, jaki jest charakter danej wypowiedzi; czy jest to wypowiedź normatywna, czy krótkotrwałe wskazanie praktyczne. Zob. Lüdecke. Eheschließung s. 706.

34. Navarrete. Structura s. 23.

35. Przesadne wydaje się żądanie N. Lüdecke (Eheschließung s. 739-740), aby sformułowania soborowe były najważniejszym miernikiem wszelkich sformułowań prawnych.

36. Dokładna nazwa tej komisji brzmi: "Commissio Centralis coordinandis post Concilium laboribus et Concilii Decretis interpretandis", która używała też nazwy "Pontificia Commissio Decretis Concilii Vaticani II interpretandis". Zob. Paweł VI. Motu proprio *Finis Concilio*. Commissiones quaedam postconciliares constituuntur (z 3 I 1966 r). AAS 58:1966 s. 37-40